PREZENȚE ALE CULTURII EVREIEŞTI ÎN PATRIMONIUL CULTURAL AL REPUBLICII MOLDOVA

Rodica NASTAS,
cercetător ştiinţific, ***Institutul Patrimoniului Cultural***
Profesoară de Istorie şi Educaţie civică ***la Liceul Teoretic „Mihail Koţiubinski", Chişinău***
e-mail: bolgarirodica@yandex.ru

Summary

In the article was analyzed the influence of the Jewish culture on the cultural heritage of the Republic of Moldova. Being an important element in the etnic composition of the Republic of Moldove, the jews contributed major to the development of the region. The multi aspectual of the evolution in the comunity is history presents for the actual society a subject of major importance for the perception and correct historical interpretation of the events, phenomena and process taking place in society at the actual stage in the Republic of Moldova.

Key words: *culture, history, Jewish, society, Republic of Moldova.*

Populaţia evreiască a locuit pe parcursul mai multor secole în Ţara Moldovei. Primele menţiuni scrise despre prezenţa evreilor pe acest teritoriu datează din secolele XIV-XV, în documentele de cancelarie a domnitorilor Ţării Moldovei, fiind atestaţi pe timpurile domniei lui Roman I (1391-1394) şi Alexandru cel Bun (1401-1433). Aceşti domnitori le-au acordat evreilor hrisoave, în care era confirmat dreptul populaţiei evreieşti de a se stabili în ţinuturile Moldovei şi acordarea anumitor privilegii menite să stimuleze activismul social şi economic al acestei populaţii[1]. În timpul domniei lui Ştefan cel Mare (1457-1504), populaţia evreiască este menţionată în oraşul Suceava, care se ocupa cu negoţul, în special al vitelor cornute.

Pe teritoriul Moldovei, populaţia evreiască se organizează în comunităţi bine structurate, începând cu anul 1652. În fruntea acestor comunităţi stătea haham-paşa, care era numit în funcţie de către domnitor. Deţinătorul titlului haham-paşa era înzestrat cu mari privilegii, având atribuţii civile şi religioase, fiind ales din cadrul rabinilor influenţi ai comunităţii.

[1] Ştefan, Ciobanu, Basarabia. Chişinău: Universitas. 1993, p. 315.

Franz Josef Sulzer, militar de origine elvețiană, fiind stabilit mai mulți ani în Transilvania, publică la Viena, în 1871, lucrarea ce prezintă o importantă sursă istorico-etnografică *Geschichte des transalpinischen Daciens, das ist der Walachey, Moldau und Bessarabiens*. În lucrarea sa, Sulzer afirmă că în a doua jumătate a sec. XVIII, în Moldova, în fiecare oraş şi târg existau comunități evreieşti[2]. Ceea ce ne demonstrează că populația evreiască s-a dezvoltat în continuu şi în secolul XIX.

Prima atestare documentară despre evreii care erau stabiliți în Chişinău datează cu înc. sec. al XVIII-lea. La mijlocul secolului al XIX populația Chişinăului de etnie evreiască a crescut considerabil, în urma politicii de colonizare a guberniei Basarabia de către Imperiul Rus. Un număr mare din populația oraşului Chişinău, către începutul secolului XX, îl constituiau evreii. Statutul societății *Frățimea evreiască de înmormântări din Chişinău* a fost fondată din 1774. Acest document a fost scris în limba ebraică veche şi vizat cu 144 de semnături, ce aparțin membrilor *Frățimii* şi fiind aprobată de influentul rabin al oraşului Iaşi. Către a doua jum. a sec XIX, cu aprobarea rabinului Haim Cernovitzer, este construită, în Chişinău, Sinagoga, spitalul evreiesc şi şcoala confesională Talmud-Tora, instituții culturale şi de binefacere ce erau bine administrate de reprezentanții comunității evreieşti a oraşului[3]. Recensământul din anul 1803 confirmă faptul că evreii au trăit în cele douăzeci şi patru de oraşe moldoveneşti, precum şi în târguri şi sate.

În 1812, când Basarabia a fost încorporată în Imperiul Rus, în urma războiului ruso-turc (1806-1812) şi a semnării Tratatului de Pace de la Bucureşti, care stipula trecerea părții de Est a Țării Moldova la Imperiul Țarist, noua guvernare a promovat noi politici administrative, care au marcat profund evoluția acestui teritoriu la toate nivelele, nu numai schimbări de ordin politic, administrativ şi economic, dar şi modificări ale situației etno-demografice şi culturale.

Basarabia a fost inclusă în limita de aşezare evreiască şi, drept consecință, evreii au căpătat dreptul să se stabilească aici fără permisiune specială din partea administrației. Numărul lor a crescut rapid, până în 1897, aproximativ la 12% (circa 228.000 de persoane). Evreii basarabeni au sosit aici, cu precădere, din teritoriile Germane şi Polone. Ei vorbeau idiş cu un amestec de cuvinte slave, respectiv, şi româneşti, şi veneau mai mult din tradiția hasidică. Bărbații purtau bărbi lungi. În sudul Basarabiei mai existau şi evrei sefarzi – evrei din ramura sudică, mai puțin tradiționalişti, originari din Spania şi Portugalia, care au pătruns în teritoriul Basarabiei prin intermediul Imperiului Otoman. La începutul secolului XX, în timpul revoluției ruse din 1917, în Basarabia s-ar fi refugiat circa

[2] F.J.Sulzer, Geschichte des transalpinischen Daciens, das ist der Walachey, Moldau und Bessarabiensvol. I-III, Viena: Editura Gräffer, 1781, p. 150.

[3] Ștefan, Ciobanu, Basarabia. Chișinău: Universitas. 1993, p. 316.

30 000 de evrei[4]. Comunitatea populației evreieşti creştea treptat şi a devenit foarte numeroasă.

Încă până la începutul Primului Război Mondial, în Chişinău, deja erau construite clădirile ce desemnau prezența evreiască şi a unei culturi evreieşti bine consolidate. Una din cele mai reprezentative este Sinagoga lemnarilor, amplasată pe strada pietonală. Astăzi, aici se află centrul cultural-evreiesc *Kedem*. Din Sinagogă s-au păstrat doar o parte din perete şi subsolul.

Sinagoga de fân se afla atunci la marginea oraşului, în preajma unei piețe improvizate, unde era adus fânațul pentru vânzare, de aici şi-a căpătat şi denumirea. Astăzi clădirea este amplasată alături de fostul stadion republican fiind părăsită şi nefuncțională.

Fosta Sinagogă, unde activa principalul rabin al Basarabiei, L.I. Țirelson, şi a ieşivei *Maghen David* (instituție evreiască de învățământ), de pe actuala stradă Vasile Alecsandri, se află în distrugere. Comunitatea evreiască, în urma mai multor litigii judecătoreşti, a reuşit să procure terenul unde este amplasată Sinagoga, planificând, ca ulterior, această clădire, cu o deosebită arhitectură şi istorie, să fie reconstruită.

Sinagoga Horală, construită în 1913, se evidenția prin elemente orientale, datorite cupolei masive şi a unei coloristici deosebite. Amplasată în partea de sus a oraşului, în regiunea privilegiată, destinată instituțiilor administrative şi cartierelor bogate. Această Sinagogă era destinată şi afirmării evreieşti ca etnie de importanță majoră în Chişinău. Clădiri asemănătoare cu Sinagoga Horală erau construite şi în alte oraşe ale Imperiului Rus: Odessa, Minsk, Sankt-Petersburg, Vilnius, Moscova etc. Alături de Sinagoga Horală era amplasată instituția evreiască religioasă de învățământ, Talmud-Tora, în care erau instruiți băieții ce urmau să devină fețe religioase ale iudaismului.

Majoritatea micilor sinagogi şi case de rugăciuni erau amplasate în partea de jos a oraşului şi erau gestionate de diverse ghilii profesionale evreieşti. Istoria sinagogilor din Chişinău este istoria situației sociale, profesionale şi a proceselor de urbanizare[5].

Din lista patrimoniului arhitectural evreiesc fac parte monumente de importanță locală, cât si națională. La începutul sec. XX în Chişinău erau menționate 70 de sinagogi, însă astăzi funcțională a rămas doar una, Sinagoga geamgiilor (sticlarilor), este inclusă în Registrul monumentelor de istorie şi cultură ca monument cu conotație locală. În timpul celui De-al Doilea Război Mondial, clădirea a fost parțial distrusă, fiind refăcută în 1946–1948 cu folosirea pereților şi a decorului păstrat. Din categoria monumentelor de importanță locală face parte şi clădirea fostei

[4] U.Schmidt, Basarabia. Coloniștii germani de la Marea Neagră. Chișinău, 2014, p. 266.
[5] Р.Клейман, Культурное наследие евреев Молдовы. Кишинёв. Elan INC, 2010, с. 7.

Şcoli Profesionale pentru fete. A fost construită între anii 1910–1920, pe parcela de pământ şi cu sprijinul financiar al văduvei negustorului şi filantropului *Izrail Lazar Micinic – Feiga Abram Micinic*.

Monumente ale patrimoniului evreiesc de categorie națională este Cimitirul evreiesc din sectorul Buiucani al capitalei, fiind atestat din 1887. Pe teritoriul cimitirului se află monumentul consacrat victimelor căzute în Pogromul din Chişinău, lângă care se află mormântul rabinului Leib Yehuda Țirilson, principalul rabin al Basarabiei, pe parcursul a mai multor zeci de ani. Tot aici este situată o Sinagogă funebră (ruinată), unica în Moldova. La fel, aici putem găsi mormântul unui aviator – monumentul cu o elice care se roteşte şi până în prezent, precum şi o mulțime de morminte şi monumente străvechi. Complexul fostului spital evreiesc, la fel, este un monument de importanță națională. A fost fondat înainte de 1812, în 1843 a primit statut oficial. Începând din anii 70 ai secolului al XIX-lea au fost elaborate proiectele clădirilor stabilimentului curativ. Spitalul este alcătuit din mai multe clădiri, amplasate liber, pavilionar, pe un teritoriu vast. Clădirile au fost construite eşalonat, din anii '80 ai secolului al XIX-lea până la începutul secolului al XX-lea.

Conform datelor din 1926, în Basarabia locuiau aproximativ 41.400 de evrei. Se dezvolta activ viața socială şi culturală. Funcționau şcoli, biblioteci şi asociații culturale evreieşti. Majoritatea instituțiilor educativ-culturale erau organizații private, finanțate datorită donațiilor reprezentanților comunității evreieşti. Cel mai mare sprijin îl oferea organizația *Tarbut* şi *Macabi*. Din 1912 se emitea periodic revista *Cronica evreiască*.

Multe edificii evreieşti au fost naționalizate în perioada sovietică şi ulterior, reconstruite sau distruse, pentru a elibera terenul. Specificul cultural evreiesc din Basarabia a fost, practic, în totalitate lichidat în perioada Holocaustului, în urma căruia numeroasa comunitate evreiască a fost masiv exterminată. Vestigiile vieții tradiționale evreieşti au fost pierdute[6].

Cultura evreiască reprezintă un aspect important din istoria şi patrimoniul cultural al Republicii Moldova. Protejarea, studierea şi valorificarea acestui tezaur cultural colectiv trebuie să devină o prioritate a autorităților locale, cât si a societății civile. Impactul educațional al patrimoniului cultural este major în instruirea şi responsabilizarea civică.

[6] A. Moscaliuc, Jewish contribution to architecture in Chișinău. The Journal of Etnology and Culturology 15, 2014, pp. 34-38.

Bibliografie:

1. Ciobanu, Ştefan, Basarabia. Chişinău: Universitas, 1993.
2. Moscaliuc, A., Jewish contribution to architecture in Chişinău. The Journal of Etnology and Culturology, 15, 2014.
3. Schmidt, U., Basarabia. Coloniştii germani de la Marea Neagră. Chişinău, 2014.
4. Sulzer, F.J., Geschichte des transalpinischen Daciens, das ist der Walachey, Moldau und Bessarabiensvol. I-III, Viena: Gräffer, 1781.
5. Клейман, Р., Культурное наследие евреев Молдовы. Кишинёв: Elan INC, 2010.